

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies

URL časopisu / URL of the journal: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Autor(i) / Author(s): Vladimír Naxera

Článok / Article: Korupce a klientelismus v bývalých komunistických režimech strední a východní Evropy

Vydavateľ / Publisher: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica

Odporúčaná forma citácie článku / Recommended form for quotation of the article:

NAXERA, V. 2014. Korupce a klientelismus v bývalých komunistických režimech střední a východní Evropy. In *Politické vedy*. [online]. Roč. 17, č. 1, 2014. ISSN 1335 – 2741, s. 54-76. Dostupné na internete:

<http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk/userfiles/file/1_2014/NAXERA.pdf>.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu Politické vedy. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

KORUPCE A KLIENTELISMUS V BÝVALÝCH KOMUNISTICKÝCH REŽIMECH STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY¹

CORRUPTION AND CLIENTELISM IN THE FORMER COMMUNIST REGIME IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Vladimír Naxera*

ABSTRACT

This article deals with the problem of corruption and clientelism within former communist regimes in Central and Eastern Europe. Firstly, the author focuses on the definition and some types of corrupt behavior and on the specific characteristics of communist regimes. These two introducing chapters are necessary for understanding of nature and versions of corruption in communist regimes which are analyzed in the next chapter. The author also highlights the phenomenon of party patronage which was represented by principle of nomenklature. In the end the author makes short note dealing with changing of corrupt behavior which took place during the post-communist transformation.

Key words: Communism, Corruption, Clientelism, Party Patronage, Nepotism, Bribe, Nomenklature, Transformation

Úvodem

Ačkoliv mnoho lidí svého času věřilo pravému opaku, korupce byla v komunistických režimech velice rozšířeným jevem. V rámci komunistických systémů (nejen) střední a východní Evropy bychom mohli nalézt ohromné množství korupčních praktik. Téma korupce v rámci komunismu je důležité zejména z toho důvodu, že se výrazně podepsala na stavu a podobě korupce v postkomunistických společnostech.

* PhDr. Vladimír Naxera působí jako asistent a interní doktorand na Katedře politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta Filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 38, 306 14 Plzeň, Česká republika, vnaxera@kap.zcu.cz.

¹ Tento text vznikl jako výstup projektu „SGS-2013-019 Stát a politická moc – vybrané otázky politické teorie“, který byl poskytnut v rámci Studentské grantové soutěže Západočeské univerzity v Plzni.

Cílem tohoto textu je stručně představit povahu, příčiny, dopady a podoby korupčního jednání v dřívějších komunistických společnostech. V textu se zaměříme dominantně na režimy, které bývaly začleněny do evropské části sovětského impéria, k příkladům z jiných částí světa (ať už zaniklých, či stále existujících) budeme pouze průběžně odkazovat. Pro pochopení korupce si v první části textu nejprve tento pojem vymezíme a nadefinujeme (stejně jako některé pojmy související – nepotismus, klientelismus, stranickou patronáž a jiné). Druhá (kratší) úvodní část se zaměří na stručnou charakteristiku komunistických režimů. Na základě těchto dvou částí se budeme následně věnovat korupci v komunismu se zřetelem na jevy spojené s patronáží a klientelismem. V závěru textu naznačíme, jakým způsobem se ubíral vývoj korupčního jednání po zhroucení komunismu.

Téma korupce je zejména v českém (ale též i slovenském) společensko-vědním diskurzu stále podceňované a to i přes zcela zjevnou důležitost tohoto fenoménu. Při zpracování tohoto textu však bylo možné opřít se o velké množství kvalitní zahraniční literatury mapující toto téma.

1 Korupce – vymezení pojmů

Korupce je podle již klasické definice **J. S. Nye** (Nye, 1967, s. 966) takovým chováním, které se z důvodů různorodých soukromých zisků (je jedno, zda finančních nebo statusových, okamžitých či dlouhodobých atd.) zisků odchyluje od formálních povinností vyplývajících z veřejné role. Korupce tedy bývá nejčastěji definována jako zneužití veřejného postavení pro vlastní obohacení. Jeden z nejvýznamnějších autorů věnujících se korupci, **Leslie Holmes** (Holmes, 1997 a 2003), uvádí čtyři kritéria, která toto jednání musí naplňovat, aby mohlo být vnímáno jako korupce.

První z nich, obsažené již v uvedené definici, hovoří o jednotlivci či skupině, která vykonává veřejné funkce, zejména přímo v rámci státní správy. Nezáleží již na tom, zda jsou daní jedinci jmenováni nebo voleni. Za druhé – tato pozice musí být spojena s pravomocí vydávat nařízení spojená se správou země nebo s vynucením práva či s jiným typem důležitého rozhodnutí.² Za třetí – daný úředník musí akt vykonat (alespoň částečně) za účelem osobního obohacení.

² „Úplatek“ poštovnímu doručovateli nebo řidiči tramvaje je tedy z definice vyloučen. Na druhou stranu do ní ovšem spadá například zaměstnanec ve zdravotnictví nebo vysokoškolský pedagog, kteří, i když nejsou součástí státního byrokratického aparátu, disponují pravomocemi vyplývajících z definice.

Čtvrtá podmínka hovoří o tom, že úředník si je vědom, že jeho akce (či neakce³) je v rozporu s platným normativním řádem nebo by v rozporu s tímto řádem mohla být nahlížena.

Velice důležitá je první z podmínek. Jak upozorňuje **Robert Williams** (cit. dle Holmes, 1993, s. 70), pouze postavení ve veřejné funkci umožňuje nezákonným způsobem spojit úřední moc se soukromým zájmem. Pokud vlastník nebo ředitel soukromé firmy do pozic manažerů jmenuje členy své rodiny, nejde o nic nezákonného. Pokud by byla taková praktika převedena do veřejné sféry, nesla by znaky nepotismu a tím pádem i korupčního jednání, jelikož rodinné vazby nebo jakékoliv další osobní pocity nejsou potřebnou kvalifikací, na jejímž základě mají být vybíráni členové moderní byrokracie.⁴

Představa moderní byrokracie v pojetí klasika společenských věd **Maxe Webera** (např. 1998 nebo 2006) je pro korupci velice důležitá. Vývoj jednotlivých feudálních států, v jejichž rámci neexistovala byrokracie v moderním smyslu, směřoval ke stavu, který **James C. Scott** (Scott, 1972, s. 89–94) nazývá „*aristokratickou byrokracií*“ nebo **L. L. Peck** (cit. dle Johnston, 2001, s. 15) „*ranně moderním patrimonialistickým byrokratickým státem*“, v němž skupiny státních úředníků vytvářely sítě na patronsko-klientském základě.

Další vývoj, během kterého začaly tyto sítě zanikat, a začala vznikat byrokracie v moderním pojetí, byl de facto završen v 19. století, kdy demokratičtější formy vlády začaly limitovat aristokracii a zcela se prosadila idea moderního státu (Scott, 1972, s. 96). Během 18. a 19. století díky modernizaci a osvícenství vymizela v západní Evropě idea státního úřadu jako soukromého majetku (srov. Habermas, 2000). Veřejné peníze jsou tedy oddělené od soukromého majetku úředníka, soukromé záležitosti jsou oddělené od veřejných. Tento stav je všude výsledkem dlouhého vývoje (Weber, 2006, s. 50). Úředník, který nedrží úřad jako soukromé vlastnictví, nežije z výnosů tohoto „majetku“, ale z příjmů, kterými je v ideálním případě plat, ale může jít i o ilegální kategorie příjmů („spropitné“) (Weber, 1998, s. 255).

Vznik moderní byrokracie neznamenal zánik dosud běžných praktik – začalo

³ Podstata korupčního jednání nemusí spočívat pouze v tom, že někdo za úplatek něco udělá, ale může tkvět i v tom, že někdo schválně něco neudělá. Přesněji řečeno něco, co by udělat měl – např. provést kontrolu, udělit pokutu atd.

⁴ Skvěle viditelným příkladem v rámci zde pojednávaných komunistických režimů je to, že rumunský komunistický pohlavár Nicolae Ceaușescu jmenoval svoji ženu Elenu i přes její absentující intelektuální kapacity do významných funkcí ve veřejném životě včetně akademického.

na ně být ovšem v modernizujících se společnostech jinak nahlíženo a začaly být právně postihovány. Jelikož toto jednání nevymizelo, můžeme dnes korupci nalézt v různých společnostech a státech po celém světě, nejen v režimech nedemokratických, ale i v konsolidovaných demokraciích.⁵ Rozdíl je v jejím množství a podobách, v jejím vnímání v rámci společnosti a následně v jejím potrestání ze strany státu (srov. Fisman, Miguel, 2008, s. 76-102). Případy korupce jsou v některých zemích ze strany státu tolerovány, jelikož je korupce často nutností pro ekonomické přežití státních zaměstnanců (Green, Ward, 2004, s. 15).

Důležité je upozornit, že korupci nelze vnímat jako něco objektivně daného a jako více méně stabilně přítomnou formu deviantního jednání. Je třeba ji zkoumat v kontextu různých sociálních systémů. V jednotlivých sociálních kontextech bývá za korupční označováno různé jednání, které bývá potencionálně chápáno jako sociálně deviantní (viz např. Frič, 2001). To, co je považováno za korupční jednání, je tedy proměnlivé v čase a prostoru, stejně jako různé sociální systémy, v jejichž rámci toto jednání probíhá.

Korupce je neformálním politickým systémem (Scott 1972, s. 2-3; Frič, 2001, s. 66). Zatímco volební systém, politická prohlášení, celkové institucionální nastavení a další prvky představují formální strukturu politického uspořádání, korupce se nalézá pod touto vrstvou jako neformální systém, který je s tím formálním více či méně propojen, často i institucionalizovanou formou. Jak si ukážeme níže, v případě komunistických režimů byl vztah obou sfér institucionalizován velice intenzivně. Tato stránka sociálního systému má svoje vlastní pravidla hry, svoje vlastní mechanismy vývoje atd. Korupce může podle některých autorů šířit tzv. korupční klima. Jde o soubor kolektivních představ a kulturních vzorů, které z korupce činí pro obyvatele samozřejmý a zvykově omluvitelný fakt a formu legitimního jednání (Frič, 1999; srov. Krčál, 2011). V takovém případě nemůžeme hovořit o korupci jako o selhání jedince, ale o korupci jako systémové záležitosti. Korupce dokáže opanovat celá odvětví státní správy, někdy dokonce celé režimy – dobrým případem jsou právě níže

⁵ Zajímavé je například srovnání obou Korej v jejich poválečné historii. KLDR jako jeden z nejtvrdějších komunistických režimů v historii byl již ze svého principu vystavěn na korupčních základech (viz níže), Jižní Korea je po dlouhou dobu „proslavená“ tvrdou ekonomickou korupcí. Tento typ korupce v poslední době navíc čím dál více proniká i do KLDR, kde jsou do ní zapojeni zejména členové armády a byrokracie podílející se na černém obchodu včetně transhraničního. Podobný nárůst ekonomické korupce můžeme nalézt v další doposud (i když v podstatě formálně) komunistické zemi – Číně.

pojednávane režimy komunistické. To by nebylo možné bez vytvoreni špecifických pravidiel a osobných vzťahov. Opakujúci sa korupční jednani produkuje normy korupcie, ktorými sa pak samo riadi a ktoré podporujú šíreni korupcie.

Živnou pôdou pro rúst korupcie a šíreni korupčných norov bývajú slabá miesta normatívneho systému, ktorá bývajú ŕazena k podobám sociálnej dezorganizácie (Merton, 1961). K té dochází nejčastěji ve třech případech. Jednak v situaci, v níž existuje současně několik různých pravidel, která si vzájemně odporují (nebo se dokonce vylučují). Jedinec si poté není jistý, kterým pravidlem se řídit a volba může být ovlivněna korupcí. Dalším případem je stav, ve kterém dodržování norov nevede k patřičné odměně nebo výsledkům. Jde například o korupci úředníka, který není dostatečně placen za výkon své funkce. Poslední možností spojenou se sociální dezorganizací je období, ve kterém pravidla zcela absentují. Právě tento stav je spojen s transformacemi systémů po pádu komunismu. V této situaci již neplatily staré normy a ty nové ještě nebyly zakotveny ve společnosti (Frič, 2001, s. 67-68).

Korupce je založena na spojení monopolu a volnosti jednání a vyloučení odpovědnosti veřejnosti (Karklins, 2002, s. 23) – korupci tedy napomáhá institucionální nastavení, ve kterém stát a jeho instituce drží monopol v mnoha oblastech každodenního života a úředníci nejsou v otázce výkonu svých funkcí odpovědni veřejnosti, čímž je omezena jejich kontrola. Právě tento stav je platný (nejen) pro komunistické režimy.

1.1 Typologie korupce

Korupce má mnoho různých podob a typů, z nichž jsou některé institucionalizované. Všechny typy je možné roztrdit do několika kategorií. Prvním z nich je korupce nižších úředníků (do které spadá například korupční jednani dopravních policistů, upřednostňování na seznamu pacientů či zaplacené zkoušky na vysoké škole. Další dva typy zasahují již vyšší politiku. Prvním z příkladů této „vysoké korupce“ (grand corruption nebo také political corruption) jsou výhody, které jsou (zne)užívány výše postavenými úředníky a politiky. Posledním typem je tzv. „zajetí“ státu korupčními sítěmi („state capture“ by corrupt networks), které svědčí o celkové slabosti státních institucí a jejich podřízení osobním zájmům jednotlivých politických aktérů (viz Karklins, 2002). Světová banka (2000, s. 3) charakterizuje stav „state capture“ jako aktivity jednotlivců, skupin a veřejných nebo soukromých firem, které směřují k

ovlivnění utváření zákonů, regulací, daní a dalších vládních nařízení ve svůj prospěch pomocí nelegálních provizí příslušným státním zaměstnancům, kteří mají možnost tato nařízení ovlivnit, a pomocí získávání preferenčních a neformálních přístupových kanálů. Důležitá jsou nejasná spojenectví mezi politickými a obchodními zájmy státních úředníků, což je typické pro mnoho zemí v procesu transformace. Ať už toto „zajetí státu“ nabývá jakékoliv formy, podkopává, nebo dokonce nahrazuje legitimní prostředky ovlivňování a zprostředkování zájmů tím, že omezuje přístup konkurentům ke státním úřadům a z toho plynoucí možnosti prosadit konkurenční zájem.

Jednotlivé kategorie korupce jsou vymezeny na základě toho, zda se týkají nižších či vyšších pater byrokracie a politiky, zda se korupčního jednání dopouštějí jednotliví aktéři či celé korupční sítě, zda korupční jednání iniciuje „úředník“ nebo „občan“ a zda jde o jev systémový. Podoby konkrétních korupčních praktik se liší na základě mnoha faktorů, přesto lze tři takového obecné skupiny korupčního jednání stanovit.

V rámci první skupiny typů korupčního jednání rozlišuje **Rasma Karklins** (Karklins, 2002, s. 24-25) několik konkrétních příkladů – přijímání/poskytování úplatků za účelem překročení práva, záměrný zmatek a nadregulaci předpisů, což umožňuje korupční jednání, a zneužití pravomocí vydávat různé licence a provádět inspekce. Nejběžnější korupcí je podle průzkumů výše zmíněná korupce v policii, zdravotnictví a ve školství. Další skupina je již spojena s vyššími politickými a úřednickými kruhy. Do této kategorie patří zejména korupce spojená se zneužíváním státního majetku, ale také klientelismus (k pojmu více viz níže) a různé jeho podoby – nepotismus (zvyhodňování rodinných příslušníků) a stranická patronáž. Tento pojem začal být v poslední době předmětem zájmu společenských vědců, nicméně se jedná o starý koncept objevující se již u **Maxe Webera** jako patronáž úřadu (srov. Weber, 1998, s. 254-255). **Weber** popisuje patronáž jako systém, ve kterém jsou významné úřady vždy po volbách svěřeny do rukou stoupenců vítězného kandidáta, resp. strany. Dobrým příkladem může být meziválečné Československo, kde docházelo po každých volbách k výměně ohromného množství postů – např. ředitelů škol, kteří byli vybíráni podle výsledků voleb v daném městě. Dosazování kandidátů často nemusí mít pro výkon dané funkce jiné předpoklady než to, že straně prokázali dobré služby (více srov. Weber, 2006). Pokud by se takový systém rozrostl, mohl by být přirovnán k teoretickému konceptu kartelové strany (srov. Katz, Mair, 1995), které namísto prosazování ideologických zájmů jde především o ovládnutí státu pomocí zisku

co největšího počtu lukrativních postů. Mezi současnými autory se stranické patronáže věnuje například **Petr Kopecký**, který patronáží rozumí stranické jmenování do funkce ve veřejném sektoru (srov. Kopecký, Spirova, 2011, s. 899). Jak si ukážeme níže, komunistická hierarchie postavená na principu nomenklatury byla příkladem velice tvrdé stranické patronáže.

2 Stručná poznámka k povaze a vnitřní struktuře komunistických režimů

Cílem tohoto článku není provedení popisu ani analýzy komunistických režimů, přesto se domnívám, že pro pochopení povahy korupce v komunistických režimech je nutné zmínit některé charakteristické rysy tohoto sociálního a politického systému. Tato podkapitola tak v žádném případě není samoúčelná. Komunistické režimy (i na základě charakteristických rysů uvedených níže) považuji svojí povahou za odlišné od dalších nedemokratických režimů, se kterými bylo možné se ve 20. století setkat.

Mezi jednotlivými komunistickými režimy bylo možné nalézt určité rozdílnosti. Formálně podobné sociální (resp. politické) systémy mohou být v odlišných kulturních podmínkách nositeli výrazně odlišných funkcí. Jak upozorňuje **Pavel Machonin** (Machonin, 1997, s. 82-83), tyto rozdíly bývají často překrývány obecným označením „komunistické režimy“. O zobecnění modelu komunistických systémů a srovnání jednotlivých kulturních kontextů, které se promítly do jejich vývoje, se setkáváme například v díle **Jadwiga Staniszkis**. Jiní autoři, například již zmiňovaný **Pavel Machonin** (Machonin, 1997, s. 83) takovéto zobecnění odmítají. Pro účely tohoto textu je jisté zobecnění dostačující.

Komunistické režimy se (i přes svoji vzájemnou odlišnost) vyznačovaly několika skupinami shodných charakteristických rysů, díky kterým získávaly svoji unikátnost ve srovnání jinými režimy (Falk, 2003, s. 421; srov. Staniszkis, 1989, s. 560-564). Většina těchto rysů zároveň vytváří rozpory, které Staniszkis chápe jako inherentně přítomné v komunismu (viz dále).

První z těchto strukturálních charakteristik byl systém nadvlády, ve kterém vládnoucí skupina odvozovala svoji legitimitu od revolučních principů a mýtu avantgardy. V takto pojatém systému nadvlády platily především tři principy (Staniszkis, 1989, s. 561) – vedení odmítalo jakoukoliv kontrolu sebe sama, využívalo právo jako nástroj běžné politiky a odmítalo dělení moci v Montesquieuově pojetí a legalitu chápalo výrazně odlišně od anglosaské tradice

– jako legální bylo bráno takové nařízení, které vydal státní (respektive stranický) orgán, jenž byl zmocněn takové nařízení vydat. Ideologickými principy se vládní moc zaštiťovala i v době, kdy jim již téměř nikdo nevěřil. Tím přispěla k destrukci veřejné sféry, o které se zmíním níže.

Druhým charakteristickým rysem byl socialistický systém produkce založený na kolektivním vlastnictví (především) výrobních prostředků a z toho plynoucí strukturální absence celé řady ekonomických mechanismů, především kapitalistických trhů a tím pádem trhu jako takového (Staniszkis, 1989, s. 562-563). S tímto bodem souvisí i silné redistribuční a egalitářské principy obsažené v komunistických systémech.

Třetím specifickým prvkem je pak značná závislost na centru v rámci sovětského impéria, které představovala Moskva. **Pavel Machonin** (Machonin, 1997, s. 100-101) tuto charakteristiku zmiňuje na prvním místě. Podřízenost centru násobila vojenskou sílu bloku, ale vedla k redistribuci statků ve prospěch méně rozvinutých zemí a k omezení suverenity jednotlivých států. Výsledkem byla stagnace či regrese široce pojaté kultury v rozvinutějších zemích. Dominance Sovětského svazu se promítlo v jeho možnosti zasahovat do všech vnitřních (sociálních, ekonomických, ideologických) záležitostí členů bloku.

Poslední charakteristikou, která bývá často přidávána a významně souvisí s prvním bodem, je hierarchie sociálních pozic a případná příslušnost k nomenklatuře určovaná sociálním a kulturním kapitálem jedinců (např. Szelenyi, Treiman, 1991, s. 378). Jak si ukážeme níže, tyto charakteristické rysy se v podstatě všechny výrazně promítly do nárůstu (a vůbec do umožnění) bujení rozsáhlé korupce.

Za jeden z nejzávažnějších důsledků komunismu ve středoevropských společnostech a kultuře považuje polský sociolog **Piotr Sztompka** (Sztompka, 1998, s. 184) blahořečení soukromí a znehodnocení veřejné sféry. Znehodnocení veřejné sféry a politiky jako takové bylo dáno jejím ovládnutím komunistickou stranou, přičemž v závěrečné fázi režimu byly rozhodujícími podněty pro tuto „kolonizaci“ spíše osobní zájmy komunistických elit než ideologické předpoklady (např. Staniszkis, 2006; Müller, 2003, s. 194). Druhým důležitým faktorem byla umělá politizace života všech obyvatel. Režim odvozoval svoji legitimitu od veřejné účasti občanů na politickém životě. Tato účast měla většinou pouze formální podobu, ale za všech okolností musela být loajální. Třetí věcí byla nucená organizovanost v mnoha seskupeních přímo či nepřímo navázaných na komunistickou stranu po většinu trvání komunistických režimů. Tyto organizace nebyly dobrovolnými organizacemi občanské

společnosti, ale nástroji na prosazení hodnot komunistické strany/státu (Narozhna, 2004, s. 298). Typickým příkladem může být systém organizací sdružených v československé Národní frontě.

To vše dohromady mělo za následek, že postupem času začala být část společnosti spolupráce se státem, jeho institucemi nebo komunistickou stranou chápána jako stigmatizující a nemorální a začal se projevovat zásadní nezájem o politické dění. Navazujícím důsledkem je pak uzavírání se do rodiny a soukromí. V rámci takto utvořených rodinných nik se budoval silný sociální kapitál. Běžné situace při životě v komunistickém státu ovšem vyžadovaly styk člověka s komunistickou mocí – většina obyvatel do veřejné sféry (z různých důvodů) poměrně často vstupovala. Režim zvyšoval osobní náklady občanů v rámci vstupu do veřejné sféry tím, že vytvářel přímou propojenost mezi jejich politickými projevy a například možností pracovat či studovat (Marada, 2003). Tato dvojí „realita“, tedy konflikt mezi „pravdou“ a „ideologií“, vedla ke vzniku dvojité morality. Verze „pravdy“ vynucovaná režimem byla praktikována například ve škole, práci nebo při jakémkoliv dalším vstupu do veřejného prostoru. Druhá „pravda“ byla viditelná pouze v soukromí, po vystoupení z veřejného prostoru (Klicperová-Baker, Feierabend, Hofstetter, 1999, s. 163). Mnozí lidé kombinovali svoji „oficiální existenci“ v rámci první společnosti se svým působením ve druhé společnosti. To pomáhá vysvětlit působení i některých příslušníků komunistické nomenklatury v neformálním životě. Tato účast některých komunistických elit na neformálním životě je spojena například i se soukromými ekonomickými aktivitami příslušníků nomenklatury již před pádem komunismu (viz níže). Jde o jeden z faktorů, které přispěly v závěru období komunistické vlády ke zformování „hybridních“ sociálních institucí, které přežily pár komunismu a posléze se různě uplatnily ve vývoji politického kapitalismu (viz např. Staniszkis, 1990, 1991 nebo 2006). Tyto soukromé ekonomické aktivity byly často založeny na korupčním a kleintelistickém jednání (viz níže).⁶

3 Korupce v komunistických režimech

Z filmů točených v komunistickém období (nebo na toto období zpětně odkazujících) si mnoho z nás vybaví časté náznaky drobných úplatků. Ty byly motivovány snahou být upřednostněn ve frontě na maso, při snaze získat přednostní

⁶ Jako příklad můžeme uvést korupční prostředí tvořené firmami, které založili důstojníci bulharské KGB na konci komunistické vlády (podrobně viz Glenny, 2009).

ošetření, být přijat na vysokou školu nebo obecně při snaze získat jakýkoliv produkt nebo službu, která byla nedostatková (Uslaner, 2008b, s. 11). Tato drobná korupce ovšem nebyla jedinou korupcí v komunistických režimech.

Oproti tomu, čemu mnoho lidí svého času věřilo, korupce v komunismu byla značně rozbujelejší (Holmes, 2003, s. 194). Na rozdíl od dnešního stavu se však o korupci (a zejména o korupci ve vyšších politických a úřednických kruzích) veřejně nehovořilo, což vyplývá z postavení médií, která byla důsledně kontrolována státním/stranickým aparátem. Případ korupce se tedy na veřejnost dostal pouze v případech, že představitelé režimu chtěli, aby se na veřejnost dostal. Informování o kriminálních aktivitách státních představitelů se stalo běžnou záležitostí až po opuštění komunismu (Holmes, 2003, s. 194). Pokud ve společnosti nefungují svobodná média, společnost nemůže korupci nejen odhalit, ale ani proti ní bojovat. Jakýkoliv boj společnosti proti korupci byl v komunistických společnostech vyloučen i kvůli dalším věcem – kvůli destrukci veřejné sféry, díky níž se obyvatelé přestali angažovat ve veřejném dění, a kvůli monopolu komunistické strany, která (jak jsme si ukázali výše) vládla bez jakékoliv kontroly ze strany veřejnosti.

Komunistické režimy byly byrokratickými režimy prostoupenými silným klientelismem (Marada, 2003, s. 5). Klientelismus (a také patrimonialismus) je s korupcí úzce spojen (Green, Ward, 2004, s. 11). Patronske vztahy, které se rozvinuly například v rámci komunistické nomenklatury, bývají často považovány přímo za formu korupce (Holmes, 2003, s. 195-196) – a to dokonce za jednu z forem nejtvrdších. Pojem klientelismus odkazuje ke vzorci sociální výměny mezi patronem, většinou držitelem politické nebo administrativní funkce, a klientem, kterým může být soukromá osoba, firma nebo třeba níže postavený úředník. Patron využívá svého vlivu ve prospěch klienta, který patronovi na oplátku nabízí nějakou protislužbu – volební podporu, osobní dar atd. Klientelismus může existovat paralelně s moderní vládou a byrokracií. Patrimonialismus je na druhou stranu antitezí moderní vlády, jde o formu klientelismu v systému, kde neexistuje racionální a legální byrokracie. Autorita založená na patrimonialismu je podle Webera typická pro pre-industriální společnosti, které byly založeny na osobních vazbách (Weber, 1998, s. 248-249). Klientelismus, který se může vyskytovat i v rozvinutých demokraciích, je spojen s korupcí tím, že oba modely výměny jsou založeny především na schopnosti utvářet sítě, na „instrumentálním přátelství“ a na výměnném vztahu. I přes rozšíření tohoto modelu v demokraciích mají jeho projevy ve spojení s korupcí v nedemokratických nebo nerozvinutých zemích většinou daleko

výraznější ekonomické následky (Green, Ward, 2004, s. 23-25). Takovéto osobní vazby rozděluje **Schöpflin** (Schöpflin, 1984, s. 394-399) do tří typů – klasických patronsko-klientských vztahů (které byly podle autora v komunistických zemích nejrozvinutější v balkánských státech), dále vztahů na základě „sdílené zkušenosti“ (jako příklad uvádí vztahy mezi jugoslávskými partyzány, které přečkaly dlouho po válce) a konečně nejčastějšího typu, sítí kontaktů, kdy je výměnný vztah oboustranně prospěšný.

V komunistických režimech bylo možné nalézt mnoho typů korupčního jednání, které můžeme nalézt i v rámci postkomunistických společností (a samozřejmě také v dalších sociálních systémech). Některé další typy postkomunistické korupce se v komunismu z pochopitelných důvodů nevyskytovaly – příkladem je třeba rozsáhlá korupce spojená s privatizací nebo s financováním politických stran. Naopak existují i druhy korupce, které byly po pádu komunismu odstraněny (kupříkladu častá korupce spojená s dodržováním ekonomického plánu) nebo oslabeny (Holmes, 2003, s. 195). Jiné druhy korupčního jednání transformovaly svoji podobu, avšak zůstaly stejně pervazivní. Příkladem je klientelismus, který se po pádu komunismu začal rozvíjet ve zcela novém prostředí a přestal být vázán pouze na různě významné posty v rámci komunistické strany. I nadále se často udržoval ve stranických liniích, nově již ale (většinou) v pluralitních stranických systémech – zde můžeme odkázat k výše představenému konceptu stranické patronáže. Klientelistické sítě vznikly (přetrvaly) také v byrokratických a ekonomických kruzích (srov. např. Lupták, 2009).

Kromě již zmíněných typů, počínaje úplatkem zaměstnancům ve zdravotnictví a konče rozsáhlým klientelismem nebo korupcí spojenou s nutností dodržovat ekonomické plány, můžeme v komunismu nalézt například rozšířený nepotismus, úmyslné neplnění povinností (například při kontrole již zmíněného plnění ekonomického plánu) a zejména pak zneužívání a neoprávněné využívání státního majetku. Můžeme zde připomenout populární slogan z komunistického Československa: *„He who does not steal from the state steals from his family“* (podle Klicperová-Baker, Feierabend, Hofstetter, 1999, s. 163). Ačkoliv tento slogan odkazuje k modelovému „rozkrádání podnikového materiálu na stavbu vlastní chaty“ a představuje tak zcela minimální částky oproti dnešní ekonomické korupci (i když v některých případech se toto rozkrádání týkalo i podstatnějších částek), výrazně se podepsalo na politické kultuře, v níž se nebral ohled na státní majetek jako na nedotknutelné vlastnictví. Takto zformovaná politická kultura přetrvala do velké

míry i po pádu komunismu (viz níže).

Pokud bychom sledovali tvorbu autorů zabývajících se korupcí v komunistických režimech, našli bychom velké množství různých taxonomií. Kromě výše zmíněného **Schöpflinova** dělení klientelistických vazeb jde například o **Lampertův** (Lampert, 1985, s. 269-270) koncept šesti základních typů korupce založený na studii zneužívání úřadu v Sovětském svazu. Autor provedl typologizaci založenou na sovětském trestním právu v rámci kategorií zločinů proti socialistickému vlastnictví, ekonomických zločinů a úředních zločinů. Šest stanovených typů představuje zpronevěra majetku v socialistickém vlastnictví, nepravdivá hlášení (například o plnění ekonomického plánu), falšování dokumentů (což je kategorie podobná předchozí, ale autor ji spojuje s jiným typem úřadů), přijímání nebo nabízení úplatků, klamání klientů (respektive zákazníků) a konečně užití kolektivního majetku jako základu pro ilegální formy produkce bohatství.

Někteří další autoři, například **Alan Liu** (cit. dle Holmes, 1993, s. 78-79) rozlišují typů více. **Liu**, který se zabýval korupcí v komunistické Čínské lidové republice, stanovil typů celkem šestnáct. Na základě těchto typologií a na základě vlastního výzkumu pak **Leslie Holmes** (Holmes, 1993, s. 79-88) rozšiřuje počet způsobů korupčního jednání až na dvacet. Není nutné všechny typy podrobně vyjmenovávat, nicméně důležité je, že korupční techniky zmiňované v práci **Holmese** (Holmes, 1993) i dalších lze zařadit do obecných kategorií malé a velké (respektive politické) korupce představené výše (srov. Karklins, 2002).

Platí, že korupce postupně s vývojem komunistických režimů sílila a v jeho závěrečné fázi, tedy v 80. letech, byly systémy korupcí již výrazně prorostlé. Korupční praktiky opanovaly většinu socialistické byrokracie (viz Frič, 2001). Zejména v Sovětském svazu a v Číně fungovaly silné korupční sítě založené na patronských vztazích, jejichž jediným cílem bylo využívat režim ve vlastní prospěch (srov. Jowitt, 1983; Holmes, 1993 a další). Část těchto sítí přetrvala i po pádu komunismu.⁷

⁷ Pro více informací o korupčním jednání v komunistických režimech viz Holmes (1993). Kromě zmiňované typologie uvádí autor v práci desítky konkrétních příkladů korupčního jednání ve vybraných komunistických zemích, především v Číně a Sovětském svazu, ale i v dalších evropských a asijských komunistických státech.

4 Systém nomenklatury – sociální hierarchie, klientelismus a stranická patronáž mezi komunistickými elitami

V části věnující se komunismu jsme jako jeden ze znaků tohoto systému uvedli existenci hierarchie určované politickým a kulturním kapitálem jedince (viz Széleányi, Treiman, 1991, s. 278). Především od politického kapitálu se určovala příslušnost k nomenklatuře.⁸ Nomenklатурní systém je velice výrazným projevem fenoménu stranické patronáže (srov. Holmes, 2003, s. 197; srov. Rigby, Harasymiw, 1983). Takto rozbujelá stranická patronáž často založená na korupční výměně podle mnoha autorů (srov. např. Holmes, 2003, s. 197) se navíc projevila i do množství a povahy korupce v postkomunismu.

Hierarchie ve smyslu asymetrického sociálního vztahu dvou a více stran, ve které jedna ze stran disponuje určitou vlastností nebo předpokladem a druhá strana nikoli (např. urozenost vs. neurozenost, informovanost vs. neinformovanost atd.) existovala vždy a v určitých podobách existují i v rámci moderní společnosti. Středověcí myslitelé odvodili z Bible nebeskou hierarchii a podle ní byla vybudována hierarchie církevní, to začala kopírovat také hierarchie světská. V moderní společnosti se hierarchie projevuje v různých institucích – v rámci armády a policie, státní byrokracie, firmy, politické strany atd. (viz Kabele, Hájek, 2008).

Nomenklatura byla jako součást novořeči komunistického aparátu chápána ve smyslu hierarchie pozic ve státní byrokracii schvalovaných výborem strany nebo pozic v rámci komunistické vládnoucí elity. Šlo tedy o skupinu nejvýznamnějších politických a ekonomických elit. Místa (funkce), která byla zahrnuta do systému nomenklatury, byla považována za natolik důležitá, že při jejich obsazování byla užita kodifikovaná soustava principů. Smyslem tohoto postupu bylo zajistit, aby na všech alespoň trochu významných postech byly osoby režimu loajální. K tomu sloužil zmiňovaný postup schvalování. A tento instrument sám o sobě představuje druhý význam pojmu nomenklatura. Nomenklatura tedy odkazuje jak ke konkrétní skupině lidí v určitých funkcích, tak ke způsobu jejich jmenování a kontroly (Cviklová, 2008, s. 5).

Nomenklatura se pak dělila na určité stupně (například na úrovni města, okresu, kraje a ústřední úrovni) a dále na dva základní typy, které můžeme

⁸ Pojmy kulturní kapitál, sociální kapitál a ekonomický kapitál užívám ve smyslu multidimenzionální analýzy sociální struktury u Pierra Bourdieho (1986). Politický kapitál odpovídá specifické formě sociálního kapitálu a byl dán například členstvím v komunistické straně.

označit jako užší nomenklaturu a řadovou nomenklaturu. Cviklová (2008) uvádí konkrétní příklady těchto dvou skupin na úrovni okresu v komunistickém Československu – na okresní úrovni bylo v rámci úzké nomenklatury sdruženo maximálně několik desítek osob, které se dobře znaly a pravidelně se stýkaly pracovní a často i osobně. Šlo o nejvyšší politické a ekonomické špičky okresu, které si na základě osobních vztahů vytvořily dobré kontakty. Jak dokazují různé studie, největší výhodou příslušnosti k úzké nomenklatuře nebyl výrazný platový příjem (ten často nepřesahoval platy odborníků v průmyslu), ale možnost zapojení do klientelistických struktur. Velice brzo po počátku fungování nomenklатурních systémů se mezi členy užší nomenklatury na jedné straně a užší nomenklatury a „obyčejnými lidmi“ na druhé straně vytvořily klasické vztahy na základě vazby patron-klient.

Na druhou stranu řadová nomenklatura na úrovni okresu zahrnovala až několik tisíc míst – šlo o všechny alespoň částečně důležité pozice – ředitele menších organizací, kulturních institucí, škol atd. Mnoho z těchto lidí ani nebylo ve straně, neměli žádnou moc, do systému nomenklatury byli zařazeni záměrně. Cílem bylo, aby strana rozhodovala o jmenování co největšího počtu postů. Toto dělení ovšem odpovídá pouze ideálům, našly se samozřejmě i případy, kdy člen řadové nomenklatury disponoval značným vlivem. Například ředitel gymnázia rozhodoval o přijetí nebo nepřijetí ke studiu, ředitel nemocnice mohl zajistit přednostní ošetření atd. Zdrojem jejich moci tedy nebylo to, že by zastávali významné místo v nomenklatuře, ale to, že poskytovali nedostatkové zboží. S takovou pozicí může být spojené výhodné korupční jednání.

Pravidla pro fungování nomenklatury se utvářela v Sovětském svazu již ve 20. letech a po druhé světové válce byla zavedena do ostatních zemí. I přes mírné odchylky byly principy ve všech zemích obdobné. V konkrétním případě Československa probíhalo obsazování pozic následovně. Tzv. kádrový návrh na obsazení volného místa ve státní byrokracii konkrétním jedincem byl podán nejčastěji některou kulturní nebo hospodářskou institucí. Návrh včetně různých doporučení byl předán stranickému orgánu na dané úrovni, kde se k němu v několika kolech vyjadřovalo několik různých osob. Po odsouhlasení byl předán státní správě zpět k provedení (Cviklová, 2008, s. 21-22). Z tohoto postupu je patrné, že strana měla na jmenování nejvýznamnější vliv. Orgány strany měly významnější postavení než státní správa i v dalších oblastech. Tento vztah byl posílen tím, že obě úrovně byly často personálně provázané a nedocházelo tedy k možným konfliktům (principy fungování nomenklatury viz Kabele, Háje, 2008).

Systém nomenklatury měl za následek, že z komunistické strany vytvořil výlučnou a (a do jisté míry) zasvěcenou skupinu. Její členové pak plnili různé úkoly, jejichž smyslem nebyl často ani tak jejich obsah, ale spíše demonstrace stranické práce, loajality se stranou a pracovního soudružství (viz Kabele, 2005). Nomenklatura však nefungovala pouze jako systém stranického dozoru nad společnostmi, ale také (tím, že svým členům poskytovala politický kapitál), jako prostředek vzestupné společenské mobility. Právě politický kapitál, který byl někdy kombinovaný s kulturním kapitálem (například ve formě určitého vzdělání), určoval příslušnost jedince ke komunistické elitě (Szelényi, Treiman, 1991, s. 287). Po většinu doby a ve většině případů ovšem, platilo, že politický kapitál byl důležitější. Pro vrcholné hospodářské funkce tak byla důležitější politická spolehlivost než odborná fundovanost. Dostáváme se tak k naplnění konceptu stranické patronáže.

Pomocí způsobu základního fungování hierarchických vztahů vyjádřených principem nomenklatury si elity komunistických stran rozdělily nejen politické funkce, ale obsadily i veškerá strategická místa v nepolitických odvětvích. Nastal tedy stav, o kterém již před lety psal ve své známé práci Milovan Djilas (1977).

Od 70. let bylo možné zjistit částečné opětovné zapojení komunistické střední a východní Evropy a Číny do světového systému. Tato částečná reintegrace komunistických systémů vytvořila celou řadu nových příležitostí pro členy nomenklatury, kteří tak získali přístup k tvrdé měně. Tím vznikla možnost zavedení metasměny v nomenklaturou provozované části šedé ekonomiky (viz výše) (Staniszskis, 2006, s. 52). Metasměna je chápána jako směna na nadřazených trzích, jejímž předmětem jsou podmínky „běžné“ (materiální) směny, která se odehrává na primárních trzích a která je vůči metasměně v jisté opozici (viz Collins, 1990). Jde například o operace ve tvrdých měnách, směnu týkající se nákupu akcií, udělování licencí aj.

Spolu s tím se rozvíjely zájmy přesahující možnosti komunismu a nové formy „politického kapitalismu“. Politickým kapitalismem rozumí **Jadwiga Staniszkis** (např. 1990) umožnění soukromé tvorby kapitálu v rámci komunistické ekonomiky pomocí přemístění zdrojů ze státního sektoru. Cílem tohoto principu zavedeného shora bylo oslabení frustrace vládnoucí vrstvy. Princip ovšem značně urychlil ukončení komunistického způsobu výroby. Pro politický kapitalismus je příznačné také to, že se v něm výrazným způsobem projevuje využití „politické renty“ (jde o zvýhodněný přístup k informacím, půjčkám zárukám aj., které snižují investiční riziko) a především také využívání

osobních vazeb utvořených v závěrečné fázi komunismu (Staniszki, 2006, s. 54). Zavedení metasměny v poslední fázi komunismu vyvolalo konflikt v rámci nomenklatury (mezi „velkými politickými kapitalisty“, kteří operovali na nadřazených trzích, a „malými politickými kapitalisty“, kteří působili v systému materiální směny) (Collins, 1990, s. 112).

Zavedení mechanismu metasměny tak rozštěpilo komunistickou nomenklaturu, jejíž část se začala orientovat na vyvázání z komunismu. Částečně jde o tu část komunistické elity, která se účastnila aktivit v rámci výše zmíněné druhé společnosti a vytvářela tak již před pádem komunismu hybridní ekonomické instituce (viz Machonin, 1997).

5 Korupce po pádu komunismu – stručný nástin vývoje

Jak jsme si ukázali výše, v komunistických režimech byla korupce silně přítomna. Podle mnohých autorů (např. Holmes, 2003; Sajó, 2003; Åslund, 2007; Naxera, 2012a a další) je proces transformace z komunismu spojen s dalším nárůstem korupce. Zatímco některé vzorce korupce přetrvaly z dob komunismu, nové příležitosti vytvořené v procesu transformace umožnily objevení se a rozbujení mnoha nových typů.

Leslie Holmes (2003) uvádí některé hlavní faktory, které ovlivnily nárůst korupce v postkomunistickém prostředí v období od pádu komunismu. První z těchto faktorů souvisí s dědictvím komunismu. Toto dědictví může nabývat několika různých podob. Za prvé jde o vliv mocenské struktury v komunismu – ta byla jasně hierarchicky vystavěná, neexistovala zde jakákoliv odpovědnost veřejnosti, s čímž souvisí i nerozvinutí toho, co **Holmes** (Holmes, 2003, s. 196) nazývá morální odpovědností. Na toto navazuje i celkový nedostatek respektu k formálním a na právu založeným procedurám, který se rozšířil v komunistických režimech z důvodů zmiňovaných výše. Druhou věcí spjatou s dědictvím komunismu je i přes jasnou hierarchickou strukturu existující institucionální nejasnost, která vyplývala z nevyjasněného vztahu mezi státem a stranou (viz Kabele, Hájek, 2008) – z toho se po pádu komunismu rodí nejasná hranice mezi státem a soukromým sektorem. Mnoho postkomunistických politiků mělo (má) problém pochopit podstatu „střetu zájmů“, což podněcuje vysokou politickou korupci a snižuje šance jejího potření. Třetí vliv dědictví je svázán s velikostí komunistického státního aparátu. Po opuštění komunismu nebyly jednotlivé země příliš úspěšné při rychlém zbavování se funkcí, které pro rozvinuté státy nejsou typické – to je (v naprosté většině) postkomunistických

zemí) doprovázeno zvyšujícím se počtem státních úředníků, jejichž agenda se rozšiřuje. Takovýto vývoj pak skýtá dobré šance pro korupci. Jako forma korupce může být v některých situacích vnímán i systém patronace, který fungoval v komunistických režimech (viz výše). Tento stav přetrvával v mnohých postkomunistických zemích dodnes, a přestože se podobné vztahy mohou zemi od země lišit, dodnes často zůstávají jedním ze základních rysů systémů. Z výše uvedených bodů je patrné, že přetrvání určitých institucionálních i kulturních vzorců utvářených za komunismu napomohlo k rozbušení korupce po jeho ukončení. S povahou institucí v komunistických režimech a v průběhu transformace souvisí vznik specifické politické kultury, se kterou je spojena i nízká veřejná angažovanost a společenská nedůvěra (viz např. Müller, 2008; Howard, 2002a; Howard, 2002b; Uslaner, 2008a; Naxera, 2012b a další) – i to jsou aspekty, které korupci spíše pomáhají a které byly popsány již dříve. Zde nalézáme odpověď na jednu z otázek položených v úvodu tohoto textu.

Druhý faktor souvisí s komplexností transformace postkomunistických zemí. Po pádu komunismu byly jednotlivé země vystaveny (vzhledem k povaze komunistických režimů) daleko rozsáhlejší transformaci, než tomu v minulosti bylo například u zemí jižní Evropy nebo Latinské Ameriky. Kromě komplexní politické restrukturalizace muselo dojít k podobnému procesu i v ekonomické oblasti a v celé společnosti (srov. např. Melich, 2005; Roeder, 1999). Celá transformace se přitom odehrávala v prostředí, kdy staré (resp. komunistické) právo a normy byly odstraněny, ale nové ještě nebyly etablovány a společností internalizovány, a docházelo tak k sociální dezorganizaci (viz Frič, 2001, s. 67-68). V situaci, kdy v období první fáze transformace můžeme hovořit o slabých institucích i slabé veřejnosti, se vytváří vhodné prostředí pro korupční jednání (nejen) státních úředníků.

Třetí aspekt je zásadní pro většinu problémů spojených s postkomunismem, korupci nevylučuje. Během komunismu bylo veškeré bohatství (a především výrobní prostředky) vlastněno a kontrolováno státem. Po opuštění komunismu bylo tento majetek třeba privatizovat. V situaci, kdy v postkomunistických zemích neexistovala klasická vrstva vlastníků kapitál, je průběh privatizace mlhavý. Postavení některých členů nomenklatury pomohlo získat při této privatizaci výhodu, která umožnila nabýt majetku do rukou vlastních nebo prodej majetku manipulovat ve prospěch spřízněných investorů – ať již umělým stlačováním ceny nebo neprůhledným řízením. Ve všech případech byl tento proces vhodný pro obohacení úředníků a politiků v klíčových pozicích, ke kterému mohlo dojít vlastním nákupem majetku nebo úplatky a provizemi od

investorů.

Závěrem

V tomto krátkém textu jsme se zaměřili na charakteristiku korupce v komunistických režimech. Jak bylo ukázáno výše, komunistické systémy byly i mezi dalšími nedemokratickými režimy specifické kvůli několika zvláštním charakteristikám – zejména centrálně řízené ekonomice, nadvládě komunistické strany spojené se systémem nomenklatury (který můžeme považovat přímo za příklad stranické patronáže a klientelistického jednání) a závislosti na Moskvě. V rámci těchto režimů nebyl výkon moci jakkoliv kontrolován ze strany veřejnosti. Takové prostředí, ve kterém neexistuje kontrola a odpovědnost vládnoucích vůči obyvatelům, korupci jednoznačně napomáhá.

Důležitou otázkou je navíc (ne)informovanost obyvatelstva dřívějších komunistických režimů o korupčním jednání ve vysokých politických a úřednických kruzích. Všemocná státo-strana prostřednictvím médií, která absolutně a bez výjimky ovládala a kontrolovala, propustila směrem ke společnosti pouze ty informace, které propustit chtěla. To se samozřejmě týkalo i korupčního jednání. Jak jsme si v článku ukázali, strukturální nastavení komunistických režimů (zejména díky státnímu vlastnictví a systému nomenklatury) tedy korupci nejen umožňovalo, ale navíc ji i umě maskovalo. Pokud prozkoumáme komunistický režim do důsledku, zjistíme, že celá jeho povaha byla klientelistická a tím pádem korupční. Korupční způsob výměny a interakce mezi jedinci v rámci oficiální i neoficiální sféry byl zakódován v těch nejzákladnějších charakteristikách struktury komunismu. Připomeňme ještě jednou, že kromě korupce v politických a stranických kruzích se tento jev často týkal i nejvšednějších okamžiků každodenního života jedinců (příkladem mohou být úplatky ve frontě na maso či zpronevěra státního majetku). Skutečnost, že v těchto režimech došlo k likvidaci veřejné sféry a občanské společnosti, zaručovala, že společnost neměla jakékoliv možné kapacity využitelné v boji proti korupci (o které navíc často ani nevěděla).

Po pádu komunistických režimů nejen že nedošlo k vymýcení či oslabení korupce, podle mnohých odborníků se stal pravý opak. Nárůst korupce v průběhu postkomunistické transformace byl do velké míry umožněn dědictvím institucionálních a kulturních rysů komunistických režimů a umocněn samotným podobou transformace, zejména pak průběhem privatizace ohromného dříve státního majetku, během níž bylo i pomocí korupčních praktik zpronevěřeno

mnoho veřejných zdrojů. V postkomunistických společnostech zůstaly navíc zachovány některé korupční rysy a klientelistické sítě, které se zformovaly již v průběhu závěrečné fáze existence komunistických režimů. Dle teorie reprodukce (postkomunistických) elit, se kterou mnoho vědců zkoumajících transformační proces pracuje, je zejména přetrvání těchto sítí a praktik po pádu nedemokratických režimů jedním z hlavních definičních znaků postkomunismu.

Literatúra:

- ÅSLUND, A. 2007. *How Capitalism Was Built. The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia, and Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 376 s. ISBN 978-0521865265.
- BOURDIEU, P. 1986. The forms of Capital. In: Richardson, J. G. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 1986. ISBN 978-0313235290, s. 241–258.
- COLLINS, R. 1990. Market Dynamics as the Engine of Historical Change. In *Sociological Theory*, roč. 8, 1990, č. 2, ISSN 1467-9558, s. 111–135.
- CVIKLOVÁ, L. 2008. *Politické a společenské postavení bývalých československých nomenklaturních elit v období tzv. normalizace. Okolnosti jejich rozkladu a vybrané aspekty jejich adaptace*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2008. 59 s. ISBN 80-86729-41-9.
- DJILAS, M. 1977. *Nová třída – kritika soudobého kapitalismu*. Curych: Demos. ISBN 3-85633-002-X.
- FALK, B. J. 2003. Post-Communism's First Decade: A Primer for Non-Specialists. In *Canadian Journal of Political Science*, roč. 36, 2003, č. 2, ISSN 0008-4239, s. 417–437.
- FISMAN, R. – MIGUEL, E. 2008. *Economic Gangsters. Corruption, Violence, and the Poverty of Nations*. Princeton a Oxford: Princeton University Press, 2008. 256 s. ISBN 978-0691144696.
- FRIČ, P. 1999. Korupční klima v ČR. In Frič, P. a kol. *Korupce na český způsob*. Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-26-9, s. 73–115.
- FRIČ, P. 2001. Korupce – deviantní chování, nebo sociální dezorganizace? Případ české policie. In *Sociologický časopis*, roč. 37, 2001, č. 1, ISSN 0038-0288, s. 65–72.
- GLENNY, M. 2009. *McMafie*. Praha: Argo a Dokořán, 2009. 380 s. ISBN 978-80-257-0179-9.
- GREEN, P. – WARD, T. 2004. *State Crime. Governments, Violence and*

- Corruption*. London a Sterling: Pluto Press, 2004. 264 s. ISBN 978-0745317847.
- HABERMAS, J. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia, 2000. 418 s. ISBN 80-7007-134-6.
- HOLMES, L. 1993. *The end of communist power: anti-corruption campaigns and legitimization crisis*. Melbourne: Melbourne University Press, 1993. 384 s. ISBN 978-0195210132.
- HOLMES, L. 1997. Corruption and the crisis of the post-communist state. In *Crime, Law & Social Change*, 1997, č. 27, ISSN 0925-4994, s. 275–297.
- HOLMES, L. 2003. Political Corruption in Central and Eastern Europe. In Bull, M. J. – Newell, J. L. (eds.). *Corruption in Contemporary Politics*. New York: Palgrave Macmillan, 2003, ISBN 9781403919991, s. 193–206.
- HOWARD, M. M. 2002a. Postcommunist Civil Society in Comparative Perspective. In *Demokratizatsiya*, roč. 10, 2002, č. 3, ISSN 1074-6846, s. 285–305.
- HOWARD, M. M. 2002b. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 206 s. ISBN 978-0-521-01152-5.
- JOHNSTON, M. 2001. The definitions debate. Old conflicts in new guises. In Jain, A. K. (ed.). *The Political Economy of Corruption*. London a New York: Routledge, 2001. ISBN 9780415234467, s. 11–31.
- JOWITT, K. 1983. Soviet Neotraditionalism: The Political Corruption of a Leninist Regime. In *Soviet Studies*, roč. 35, 1983, č. 3, ISSN 0038-5859, s. 275–297.
- KABELE, J. – HÁJEK, M. 2008. *Jak vládlí? Průvodce hierarchiemi reálného socialismu*. Brno: Doplněk, 2008. 213 s. ISBN 978-80-7239-213-1.
- KABELE, J. 2005. *Z kapitalismu do socialismu a zpět*. Praha: Karolinum, 2005. 582 s. ISBN 80-246-1127-9.
- KARKLINS, R. (2002). Typology of Post-Communist Corruption. In *Problems of Post-Communism*, roč. 49, 2002, č. 4, ISSN 1075-8216, s. 22–32.
- KATZ, R. – MAIR, P. 1995. Changing Models of Party Organization and Party Democracy. In *Party Politics*, roč. 1, 1995, č. 1, ISSN 1460-3683, s. 5–28.
- KLICPEROVÁ-BAKER, M. – FEIERABEND, I. K. – HOFSTETTER, C. R. 1999. Post-Communist Syndrome. Theoretical Framework and Empirical Indicators. In Klicperová-Baker, M. (ed.). *Ready for Democracy? Civic Culture and Civility with Focus on Czech Society*. Praha: Institute of

- Psychology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1999. ISBN 80-86174-01-8, s. 161-184.
- KOPECKÝ, P. – SPIROVA, M. 2011. 'Jobs for the Boys'? Patterns of Party Patronage in Post-Communist Europe. In *West European Politics*, roč. 34, 2011, č. 5, ISSN 0140-2382, s. 897–921.
- KRČÁL, P. 2012. *Korupce jako habitus*. Příspěvek přednesený na konferenci „Korupce jako destabilizační faktor rozvoje a demokratické konsolidace“. Plzeň: Metropolitní univerzita Praha (univerzitní středisko Plzeň), 2012.
- LAMPERT, N. 1985. *Whistleblowing in the Soviet Union*. London: Macmillan, 1985. 210 s. ISBN 978-0805239515.
- LUPTÁK, L. 2009. Štát. In *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v plzni*, 2009, č. 3, ISSN 1802-0364, s. 199–214.
- MACHONIN, P. 1997. *Social Transformation and Modernization. On Building Theory of Societal Changes in the Post-Communist European Countries*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 155 s. ISBN 80-85850-27-3.
- MARADA, R. 2003. *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. 217 s. ISBN 80-7325-027-6.
- MELICH, J. S. 2005. Breaking the Postcommunist Liminality: The Transformation Process in Eastern Europe. In *Demokratizatsiya*, roč. 13, 2005, č. 1, ISSN 1074-6846, s. 117–139.
- MERTON, R. K. 1961. Social Problems and Sociological Theory. In Merton, R. K. – Nisbet, A. R. (eds.). *Contemporary Social Problems*. New York: Harcourt, Brace and World, Inc., 1961, s. 697–737.
- MÜLLER, K. B. 2003. *Češi a občanská společnost*. 2. vyd. Praha: Triton, 2003. 271 s. ISBN 80-7254-387-3.
- MÜLLER, K. B. 2008. *Politická sociologie. Politika a identity v proměnách modernity*. Praha: Portál, 2008. 215 s. ISBN 978-80-7367-380-2.
- NAROZHNA, T. 2004. Civil Society in the Post-Communist Context: Linking Theoretical Concept and Social Transformation. In *Demokratizatsiya*, roč. 12, 2004, č. 2, ISSN 1074-6846, s. 294–310.
- NAXERA, V. 2012a. Korupce a postkomunismus. In *Central European Political Studies Review*, roč. 14, 2012, č. 2–3, ISSN 1212-7817, s. 245–267.
- NAXERA, V. 2012b. Občanská společnost, korupce a (ne)důvěra – dílčí příspěvek k pochopení povahy a dopadů korupce v postkomunistických společnostech. In *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v plzni*, 2012, č. 3, ISSN 1802-0364.
- NYE, J. S. 1967. Corruption and Political Development. A Cost-Benefit Analysis.

- In Heidenheimer, A. J. (ed.). *Political Corruption: A Handbook*. Transition Publishers, 1967, s. 963–983.
- RIGBY, T. H. – HARASYMIW, B. (eds.). 1983. *Leadership Selection and Patron–Client Relations in the USSR and Yugoslavia*. London: Allen and Unwin, 1983. 246 s. ISBN 9780043220108.
- ROEDER, P. G. 1999. The Revolution of 1989: Postcommunism and the Social Sciences. In *Slavic Review*, roč. 58, 1999, č. 4, ISSN 0037-6779, s. 743–755.
- SAJÓ, A. 2003. From corruption to extortion: Conceptualization of post-communist corruption. In *Crime, Law and Social Change*, roč. 40, 2003, č. 2–3, ISSN 1573-0751, s. 171–194.
- SCOTT, J. C. 1972. *Comparative Political Corruption*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc., 1972. 166 s. ISBN 0-13-179028-5.
- SCHÖPHLIN, G. 1984. Corruption, Information, Irregularity in Eastern Europe: A Political Analysis. In *Südosteuropa*, roč. 33, 1984, č. 7–8, ISSN 0463-9642, s. 389–401.
- STANISZKIS, J. 1989. The Dynamics of a Breakthrough in the Socialist System: An Outline of Problems. In *Soviet Studies*, roč. 41, 1989, č. 4, ISSN 0038-5859, s. 560–573.
- STANISZKIS, J. 1990. Political Capitalism in Poland. In *East European Politics & Society*, 1990, č. 5, ISSN 0888-3254, s. 127–141.
- STANISZKIS, J. 1991. *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe*. Berkley: University of California Press, 1991. 303 s. ISBN 9780520072183.
- STANISZKIS, J. (2006). *Postkomunismus. Zrod hádanky*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. 350 s. ISBN 80-7325-093-4.
- SZELÉNYI, I. – TREIMAN, D. J. 1992. Vývoj sociální struktury a rekrutace elit ve východní Evropě po roce 1989. In *Sociologický časopis*, roč. 28, 1991, č. 2, ISSN 0038-0288, s. 276–298.
- SZTOMPKA, P. 1998. Mistrusting Civility: Predicament of a Post-Communist Society. In Alexander, J. C. (ed.). *Real Civil Societies: Dilemmas of Institutionalization*. London, Thousand Oaks a New Delhi: Sage, 1998. ISBN 9780761958215, s. 191–210.
- USLANER, E. M. 2008a. Coping and Social Capital: the Informal Sector and the Democratic Transition. In Lewandowski, J. D. – Znoj, M. (eds.). *Trust and Transitions: Social Capital in a Changing World*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2008. ISBN 978-1443809955, s. 3–27.

- USLANER, E. M. 2008b. *Corruption, Inequality, and the Rule of Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 360 s. ISBN 9780521874892.
- WEBER, M. (2006): Bureaucracy. In Sharma, A. – Gupta, A. (eds.). *The Anthropology of the State*. Blackwel Publishing, 2006. ISBN 1405114681, s. 49–70.
- WEBER, M. 1998. Politika jako povolání. In Weber, M. – Havelka, M. *Metodologie, sociologie, politika*. Praha: OIKOYMENH, 1998. ISBN 80-86005-48-8, s. 246–296.
- WORLD BANK (2000): *Anticorruption in Transition: A Contribution to the Policy Debate*. Washington: World Bank, 2000. 101 s. ISBN 0-8213-4802-7.